

1.01 znanstveni članek

UDK 314:308(497.4Ljubljana)"1945/1965"

Prejeto: 15. 3. 2017

David Petelin

mag. upravnih znanosti, dr. zgodovinskih znanosti, Policijska akademija, Rocenska 56, 1211 Ljubljana-Šmartno
E-pošta: david.petelin@gmail.com

Družbena podoba Ljubljane v letih 1945–1965

IZVLEČEK

Ljubljana je v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni doživela korenite gospodarske in družbene spremembe. Osrednji cilj socialistične revolucionarne družbene preobrazbe je bila odprava družbenih razredov in socialne neenakosti, ki je omogočila izboljšanje življenjskega standarda ter postopno izginotje nižjih socialnih slojev. Družbeno in socioekonomsko podobo prebivalstva pa so spremljale demografske spremembe. Ljubljana je imela po popisu leta 1931 59.765, leta 1939 79.050, ob okupaciji leta 1941 88.695, ob koncu vojne 15. julija 1945 pa že 96.865 prebivalcev. Po ljudskem štetju 15. marca 1948 je bilo v mestu 115.095 stalnih prebivalcev. Popis iz leta 1953 kaže, da je prebivalstvo Ljubljane naraslo na 138.981. Število prebivalcev na območju današnje Mestne občine Ljubljana se je leta 1961 povzpelo na 170.505, po štetju leta 1971 pa preseže mejo 200.000.

KLJUČNE BESEDE

Ljubljana, 1945–1965, prebivalstvena struktura, demografija, socioekonomske razmere, družbena podoba

ABSTRACT

SOCIAL IMAGE OF LJUBLJANA IN 1945–1965

During the first two decades after the Second World War, Ljubljana experienced drastic economic and social changes. The main objective of the socialist revolutionary social transformation was the abolition of social classes and inequality, which enabled the improvement in the living standard and a gradual elimination of lower social strata. The social and socio-economic composition of the population, on the other hand, was accompanied by demographic changes. According to the population census, Ljubljana had 59,765 inhabitants in 1931, 79,050 in 1939, 88,695 on the occupation in 1941, and 96,865 at the end of the war, i.e., on 15 July 1945. The city had 115,095 permanent residents in the population census of 15 March 1948. As evident from the census of 1953, Ljubljana's population grew to 138,981. In 1961, the number of inhabitants in the area of present-day City of Ljubljana rose to 170,505 and surpassed the 200,000 mark in the population census of 1971.

KEY WORDS

Ljubljana, 1945–1965, population structure, demography, socio-economic conditions, social image

Politične, gospodarske in socialne spremembe

Osvoboditev Jugoslavije maja 1945 označuje konec druge svetovne vojne v državi, socialistične revolucije pa še ne. Komunistična partija se je še vedno bojevala za popolno oblast v državi. S prihodom miru je partiji uspelo prestrukturirati vire z namenom osredotočanja na družbena vprašanja, še posebej na stvaritev novega socialističnega človeka. Člani partije in pripadniki vojne generacije, prežeti s komunistično ideologijo, so bili pripravljeni na ustvarjanje nove družbe in novega sveta, ki vstopa v družbeno in politično okolje. Za vsako sfero življenja (družbeno, politično in gospodarsko) je bil sovjetski model dojet kot idealen.¹ Pod preobleko modernizacije in kulturnega napredka je bila kmečka in patriarhalna jugoslovanska družba preoblikovana v skladu s partijskim programom. Hitra modernizacija je bila dogmatični eksperiment. Reforme so obsegale izboljšave na področju izobraževanja in zdravstva, izkoreninjenje stare družbe in starega načina življenja s pospešeno industrializacijo, množičnim preseljevanjem, nacionalizacijo in razlašanjem, nasilno kolektivizacijo ter mobilizacijo za delo v tovarnah ter boj proti kulakom in razrednim sovražnikom. Kmetijstvo je bilo zaradi pospešene industrializacije zanemarjeno, kar je imelo za posledico dramatičen padec življenjskega standarda. V tem času velike revolucionarne prevzetnosti so se bili jugoslovanski državljani prisiljeni sprijazniti z revščino v zameno za svetlo socialistično prihodnost.² Velike sanje in nerealni partijski načrti ter brezkompromisni ukrepi proti vsem političnim nasprotnikom, kar je vključevalo nadzor, revščino in ustrahovanje ljudi, so tako z eksistencialnega kot s fizičnega vidika poustvarili mračno vzdušje negotovosti vsakdanje realnosti.³

Ljubljana je v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni doživela korenite gospodarske in družbene spremembe. Te se niso odražale zgolj kot posledica novega politično-gospodarskega sistema (socializma), temveč so deloma sovpadale s trendi na Zahodu. V teh dvajsetih letih lahko sledimo procesu, ki je predvojno meščansko tradicijo popolnoma zamenjal z novo socialistično družbeno stvarnostjo. Kot piše Tomaž Weber v svojih spominih na družbene spremembe po vojni, je »prebivalstvo Ljubljane v 20 letih, to je od leta 1921 do 1939, naraslo komaj za 18.000 ali slabih 30 %, medtem ko je prišlo v 20 letih po končani vojni v Ljubljano vsaj 150.000 priseljenec ali več kot 300 %, ki so popolnoma prekrili avtohtono prebivalstvo Ljubljane. Niso prevzeli mestne kulture, pač pa so prebivalstvu vsilili svoje nemestne, rekel bi, vaške navade, kar je bilo tedaj tudi v skladu z ideologijo odprave, kot so rekli, malomeščanstva in

njegovih navad. Posledice so vidne še danes, vsakdo hoče svojo hišo, ni jim dosti mar za videz mesta, podirajo stavbe, ki pomenijo ljubljansko tradicijo.«⁴

Demografski porast, industrijski razvoj in socialistični okvir so imeli velik vpliv na socioekonomske spremembe ljubljanskega prebivalstva. Po vojni se je oblikovalo tudi stališče, naj Ljubljana ne postane samo upravno, kulturno, prometno in gospodarsko središče, temveč tudi industrijsko razvito mesto.⁵ To naj bi v njej okrepilo delavsko prebivalstveno strukturo namesto pred vojno prevladujoče trgovske in upravne. Vse to je pripomoglo k bistvenim spremembam v vsakdanjem življenju ljubljanskega prebivalstva. Z revolucionarno preobrazbo je bil spremenjen družbeni red in z njim osnove dotdanjega načina življenja posameznih družbenih plasti. »Revolucija? Gotovo! A kakšna revolucija? Takrat in kasneje nam je bila v mislih naša, ljudska revolucija. Kdo pa je šel vanjo? Vselej lačen in strgan fantič. Dekle, ki je vedelo, da nikoli ne bo prišlo do izobrazbe. Oče, ki je klel, ker ni mogel dostojno preživeti družine. Mati, ki je garala noč in dan, da niso pomrli od lakote. Delavec, ki je zaman robantil nad krivicami. Kmet, ki jih je videl kljub farškemu kadilu. Mar res niso imeli pravice do nje?!«,⁶ razkriva gospodarstvenik Metod Brajer, eden vodilnih pri po vojni ustanovljeni Ljubljanski banki. Spremembe po drugi svetovni vojni so bile zato v Ljubljani v primerjavi s predvojnimi obdobjem neprimerno hitreje in vsestranske.

Demografska podoba

Pri demografskem razvoju Ljubljane v 20. stoletju sta pomembna mejnika prva in druga svetovna vojna. Prva svetovna vojna in čas po njej sta močno upočasnila rast števila prebivalcev v Ljubljani, kar je bilo posledica vojne in politične nestabilnosti. V tem obdobju je število prebivalcev v ljubljanskem predmestju, kamor so takrat sodila območja zunaj mestnega središča, prvič presešlo število prebivalcev v samem središču. Že v času druge svetovne vojne in še toliko bolj v petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih letih pa je število prebivalcev v Ljubljani kljub vojni in gospodarski krizi občutno naraščalo.⁷ Število prebivalcev Ljubljane je zaradi nenehnih upravnih sprememb, spreminjanja mestnih meja in spremembe metodologije težko natančno ugotoviti, saj se ob vsakokratnem štetju število prebivalcev razlikuje tako po posameznih občinah kot v naselju Ljubljana. Za lažje razumevanje naj navedemo nekaj numeričnih podatkov, ki osvetljujejo gibanje oziroma naraščanje prebivalstva.

Mesto je imelo po popisu leta 1931 59.765 pre-

¹ Dobrivojevič, *Urbanization*, str. 81.

² Prav tam, str. 82.

³ Prav tam.

⁴ Weber, *150 zgodb Ljubljancina*, str. 244.

⁵ Mihelič, *Urbanistični razvoj*, str. 27.

⁶ Brajer, *Spomini na čas*, str. 143.

⁷ Brkič, *Ideje o pol milijona Ljubljancanov*.

Konec druge svetovne vojne, v kateri je izgubilo življenje skoraj 100 tisoč prebivalcev Slovenije, izboljšane življenjske razmere in priseljevanje novih prebivalcev v Ljubljano so povzročili porast natalitete in nastanek t. i. baby boom generacije, rojene v štiridesetih in petdesetih letih 20. stoletja. Na fotografiji Dečji dom v Ljubljani, 18. 4. 1946 (foto Jože Kološa; hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije).

bivalcev, po združitvi okoliških občin v t. i. Veliko Ljubljano leta 1935⁸ pa je število prebivalcev že leta 1939 doseglo 79.050.⁹ Takrat se je ozemlje Ljubljane s priključitvijo okoliških naselij Moste, Vič, Šiška, Dravljje, Sentvid, Šmartno pod Šmarno goro, Sv. Križ (Žale), Zelena jama, Ježica, Polje, Podgorica, Dobrova in Rudnik izredno povečalo. Mestna površina se je tako iz približno 3.400 ha v času franciscejskega katastra, ko je imela Ljubljana eno mestno in 7 predmestnih katastrskih občin (Gradišče, kapucinsko, karlovško, krakovsko, poljansko, šempetrsko in trnovsko predmestje), povečala na 6.538 km² ter obsegala 17.317 gospodinjstev. Po okupaciji leta 1941 je število prebivalcev naraslo na 88.695.¹⁰ V tem letu je

število prebivalcev hitro naraščalo, saj je konec leta že preseglo 92.000.¹¹ Tudi število gospodinjstev se je povečalo za približno 10.000. Vprašanje beguncev je bilo že v začetku vojne pereče, med vojno pa je njihovo število naraslo že na več kot 11.000.¹² Vojna ni zmanjšala števila mestnega prebivalstva, saj je ob koncu vojne po popisu z dne 15. julija 1945 Ljubljana štela 96.865 prebivalcev.¹³ Osvoboditev maja 1945 pomeni za Ljubljano veliko prelomnico v njeni dolgi zgodovini. Postala je glavno mesto Ljudske republike Slovenije ter poleg političnega in upravnega središča tudi gospodarsko središče republike, kar je pomenilo pospešeno aglomeracijo prebivalstva. Še istega leta je mesto imelo več kot 100.000 prebivalcev. Njegovo ozemlje se je iz predvojnih 6.538 km² povečalo na 15.015 km².¹⁴ Po vojni je ljubljansko prebivalstvo še hitreje naraščalo.¹⁵ Poleg naravnega prirastka in priseljevanja v mesto sta za to poskrbela dva dejavnika, in sicer načrtna gospodarska politika, ki je imela cilj Ljubljano spremeniti v najbolj industrijsko mesto Slovenije, ter upravne spremembe, ki so spreminjale,

⁸ Mestu so bile v celoti priključene občine Zgornja Šiška, Vič in Moste, iz občine Dobrunje Štepanja vas, iz občine Ježica deli vasi Kleče, Savlje, Jarše, Štožice in Tomačevo ter iz občine Polje dela vasi Obrije in Šmartno.

⁹ *Gradivo o razvoju Ljubljane*, str. 7, *Statistični godišnjak 1938–1939*, str. 25, Vrišer, *Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane*, str. 29, *Splošni pregled dravske banovine*, str. 10, Ferenc, *Štetje prebivalstva Ljubljanske in Reške pokrajine 1941. leta*, str. 485–495. Na str. 491 navede podatek, da je 31. marca 1931 mesto Ljubljana štelo 79.586 prebivalcev, okraj Ljubljane pa 59.931. V *Krajevnem leksikonu dravske banovine*, str. 367, pa je zapisano, da je Ljubljana po ljudskem štetju iz leta 1931 štela 59.768 prebivalcev.

¹⁰ *Gradivo o razvoju Ljubljane*, str. 7.

¹¹ Šorn, *Življenje Ljubljančanov*, str. 10.

¹² Prav tam, str. 12.

¹³ Več o tem: Petrovič, *Ljubljana v času obnove*, str. 17.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Rebernik, *Razvoj prebivalstva*, str. 90.

tj. povečevale upravne meje mesta.¹⁶ Oktobra 1945, ko je bila Ljubljana že razdeljena na deset četrti, je bilo ob popisu stanovanj naštetih 102.219 prisotnih prebivalcev. Po ljudskem štetju 15. marca 1948 je bilo v mestu 115.095 stalnih prebivalcev (uvredba načela stalnega prebivališča), vseh prisotnih pa 121.050. Popis prebivalstva 31. marca 1953 je naštel 138.981 stalnih prebivalcev mesta. Ljubljana je imela kot naselje leta 1948 94.716 prebivalcev (ožje mestno območje 104.314), leta 1953 pa na račun povečanja 111.216 prebivalcev (ožje mestno območje 119.665).¹⁷ V prvem povojnem obdobju, med letoma 1948¹⁸ in 1953, se je število prebivalcev na območju današnje Mestne občine Ljubljana povečalo s 123.149 na 141.340 oziroma za 15 %.¹⁹ Leta 1953 je mesto Ljubljana imelo 113.666 oziroma z obmestjem skoraj 128.000 prebivalcev. V primerjavi z letom 1880 se je njeno prebivalstvo povečalo za 283,6 %. Na območju mesta Ljubljana se je letni prirastek med letoma 1945 in 1964 gibal med 2000 in 6000 prebivalci, v povprečju pa je dosegel okoli 3.500 do 4.000 prebivalcev.²⁰ Rast prebivalstva je bila posledica naravnega prirastka mestnega prebivalstva in priseljevanja v mesto. Več kot dve tretjini prirastka lahko pripišemo pozitivnemu migracijskemu saldu, saj se je med letoma 1945 in 1964 v mesto priselilo 46.779, rojenih pa je bilo le 26.628 oseb.

Mestno območje se je torej ne glede na njegovo delitev na naselje Ljubljana in okoliška naselja razvijalo dokaj enakomerno. Slika je drugačna, če primerjamo posamezne dele območja oziroma naselja.²¹ V prvem povojnem obdobju, med letoma 1948 in 1953, je imela najhitrejšo prebivalstveno rast Šiška, kjer so bili zgrajeni prvi stanovanjski bloki (Litostrojski bloki in bloki Mestnega ljudskega odbora ob Celovski cesti). Število prebivalcev se je občutno povečalo tudi

v mestnem središču, kjer so ob povojnem pomanjkanju stanovanj priseljence in vojne begunce naselili v nacionalizirana meščanska stanovanja in vile.²² »Naša družina se je preselila z Dunajske na Resljevo v veliko hišo v veliko stanovanje leta 1951. Imeli smo 150 kvadratov in kot eni redkih tako veliko stanovanje s kopalnico. V hiši je bilo šest strank in smo se vsi dobro razumeli med seboj,« se spominja starejša Ljubljančanka Vera Havliček.²³ Posledica širjenja mestnih območij povojne Ljubljane je precejšnja sprememba v demografskem razvoju mesta. Nanj sta vplivala dnevni pritok delovne sile iz različnih okoliških krajev in močno priseljevanje. Obdobje med letoma 1951 in 1961 označuje hitra rast prebivalstva, ki je bila v prvi vrsti posledica močnega priseljevanja v mesto. Število prebivalcev na območju današnje Mestne občine Ljubljana se je povzpelo na 170.505. Prebivalstvo je skokovito naraslo za Bežigradom, pa tudi v Šiški, Mostah in na Viču, kar je predvsem posledica gradnje blokovskih sosesk. Hitro rast so dosegla tudi številna obmestna naselja, predvsem v severnem delu obmestja, ki jih je zajela urbanizacija. Nadpovprečna rast prebivalstva je značilna tudi za nekatera obmestna naselja (Podutik, Stožice, Črnuče, Tomačevo, Šentjakob, Studenec), medtem ko je večina obmestja dosegla le zmerno rast prebivalstva.

Leta 1945, ki obsega še nekaj mesecev vojne in njenih neposrednih posledic za rodnost in umrljivost, je v Ljubljani umrlo več ljudi, kot se jih je rodilo. Rodnost je nato naglo narasla, umrljivost pa padla, tako da je rodnost zlasti v letih 1946–1950 znatno presežala umrljivost. V starostnih strukturah prebivalstva, ugotovljenih ob popisih leta 1948 in 1961, se v nekaterih starostnih skupinah posebno močno kažejo posledice obeh vojn (leta 1948 v skupinah 5 do 14 let in 30 do 34 let; leta 1961 v skupinah 15 do

Število prebivalcev Ljubljane²⁴ po popisih v letih 1948, 1953, 1961 in 1971²⁵

Občine	Leto 1948	Leto 1953	Leto 1961	Leto 1971
Center	38.259	42.076	43.468	40.134
Moste	10.891	11.393	14.648	22.817
Bežigrad	11.501	13.691	22.575	30.522
Šiška	14.139	20.350	24.869	38.861
Vič - Rudnik	23.809	25.830	29.806	41.519
Mesto skupaj	98.599	113.340	135.366	173.853
Mestna občina Ljubljana	123.149	141.340	170.505	218.081

¹⁶ Z upravno spremembo z dne 8. septembra 1945 se je površina mesta povečala za 8.207 ha oziroma za 125,5 %, leto kasneje pa se je celo zmanjšala za 2.674 ha.

¹⁷ *Gradivo o razvoju Ljubljane*, str. 7–9.

¹⁸ V celotnem obdobju federativne Jugoslavije je bilo izvedenih šest popisov prebivalstva, in sicer leta 1948, 1953, 1961, 1971, 1981 in 1991. Vedno so potekali na zadnji dan marca, izjema je bil popis leta 1948, ki je bil izveden 15. marca (Fischer, *Slovenska novejša zgodovina 2*, str. 816).

¹⁹ Rebernik, *Razvoj prebivalstva*, str. 48.

²⁰ Prav tam, str. 43.

²¹ Prav tam.

²² Mihelič, *Urbanistični razvoj Ljubljane*, str. 88.

²³ Moje ulice: Vera Havliček.

²⁴ Gibanje prebivalstva na območju mesta Ljubljane med letoma 1945 in 1965: 1945 – 96.800, 1946 – 106.500, 1947 – 109.250, 1948 – 120.550, 1949 – 125.209, 1950 – 129.697, 1951 – 133.275, 1952 – 138.052, 1953 – 141.832, 1954 – 144.551, 1955 – 147.831, 1956 – 151.781, 1957 – 155.991, 1958 – 160.011, 1959 – 163.514, 1960 – 166.184, 1961 – 169.834, 1962 – 174.544, 1963 – 178.670, 1964 – 184.592, 1965 – 192.436.

²⁵ Rebernik, *Prebivalstveni razvoj*, str. 48–49.

19 let in 40 do 44 let).²⁶ V padanju umrljivosti, ki je opazno zlasti v letih 1946–1959, se kaže izboljšano zdravstveno varstvo, ki se je kazalo tudi v povezavi s podaljšanjem pričakovane življenjske dobe.²⁷ Rodnost v Ljubljani je bila do leta 1952 celo višja kot v Sloveniji, nato je za nekaj let padla pod slovensko povprečje. Ko je začela leta 1959 zopet naraščati, je leta 1963 začela celo preseirati slovensko povprečje.²⁸ Naravno gibanje prebivalstva pa je bil le eden izmed dejavnikov naraščanja mestnega prebivalstva. V splošnem in posebej v Ljubljani je bil pri tem naraščanju odločilen selitveni prirast, priseljevanje v mesto, predvsem iz podeželja.²⁹

Razvoj industrije v Ljubljani in načrtna usmeritev delovne sile v mesto sta zlasti v letih 1948 in 1949 znatno povečala delež selitvenega prirasta. Nazadovanje tega prirasta v letih 1950–1953 je nedvomno posledica prenatrpanosti in počasne graditve stanovanj, pozneje pa je gibanje selitvenega prirasta vsaj deloma znamenje pospešene stanovanjske graditve.³⁰ Padca v letih 1959 in 1962 sta bila le prehodnega značaja, padec med letoma 1965 in 1967 pa je treba pripisovati gospodarsko bolj pretehtanemu uvajanju novih delovnih mest v znamenju gospodarske reforme. Tako se v gibanju selitvenega prirasta in v njegovem relativnem pomenu v precejšnji meri kaže nekaj najznačilnejših obdobij v razvoju mesta in njegovega gospodarstva.³¹ Ob splošnem hitrem naraščanju prebivalstva v Ljubljani pa je bila dinamika gibanja prebivalstva po posameznih delih mesta zelo različna. Naravni in selitveni prirast sta vplivala tako na starostno strukturo prebivalstva kot na število prebivalcev v mestu nasploh in v posameznih mestnih predelih.³²

Absolutno število prebivalcev v vsakokratnem mestnem naselju, torej v tistem naselju, ki se je ob vsakem štetju imenovalo Ljubljana, kaže vztrajen vzpon. V 100 letih je od 22.593 leta 1869 naraslo na 170.982 leta 1969, tj. sedeminpolkrat. Če število prebivalcev za vsa leta štetij preračunamo na današnji obseg naselja Ljubljane in s tem izločimo spremembe, ki so nastale zaradi razširitve naselja, je začetna številka nekoliko višja: 26.879 prebivalcev. V stalnem okviru današnjega mestnega naselja se je torej prebivalstvo pomnožilo šestinpolkrat. Spremembe v obsegu naselja so imele razmeroma majhen pomen za število prebivalcev; rast mestnega prebivalstva je bila le v neznatni meri posledica rasti mestnega naselja.³³ Velik porast prebivalstva po vojni je bil posledica intenzivne gradnje stanovanjskih blokov, ki so spodbudili priseljevanje v Ljubljano ne samo iz Slo-

venije, temveč tudi iz drugih republik tedanje skupne države.³⁴ Glede izvora so prevladovali priseljeni iz drugih občin v Sloveniji (63 %), sledijo jim priseljeni iz republik tedanje Jugoslavije (32 %). Približno v šestdesetih letih se je pričel velik pritok nekvalificirane delovne sile iz drugih jugoslovanskih republik. Ti delavci so se zaposlovali tudi v dejavnostih, ki so bile med Ljubljanci nizko vrednotene (npr. komunala). Dve tretjini priseljenih je torej prišlo iz Slovenije in ena tretjina oziroma skoraj 40.000 iz drugih republik tedanje Jugoslavije, največ iz Srbije, BiH in Hrvaške, manj pa s Kosova, Makedonije in Črne gore.³⁵

Po štetju iz leta 1971 je Ljubljana že presešla mejo 200.000 prebivalcev. Čeprav je število Ljubljančanov v povojnem obdobju hitro naraščalo, je bila rast prebivalstva v Ljubljani zmerna v primerjavi s takratno rastjo mest, kot so Sarajevo, Beograd in Skopje. To je bila posledica dejstva, da je Slovenija v nasprotju z drugimi republikami nekdanje Jugoslavije praktično edina dejansko izvajala koncept policentričnega razvoja. Oblasti so rast Ljubljane zavestno zavirale, ravno obratno pa se je dogajalo v Makedoniji, kjer je bilo preseljevanje v Skopje iz podeželja tako močno, da se je podeželje ponekod izpraznilo. V Sloveniji so spodbujali razvoj drugih središč, tako da so tudi na podeželju odpirali industrijske obrate in ljudem dajali možnost zaposlitve blizu doma. Ljubljana je zato ostala razmeroma majhna in nikoli ni presešla 15 % prebivalstva Slovenije.³⁶

Za petdeseta in šestdeseta leta je bila za Slovenijo značilna hitra urbanizacija, saj se je delež mestnega prebivalstva iz 26 % leta 1948 povečal na 36,1 % leta 1961. Do leta 1971 se je povzpel na 44,6 % in leta 1981 še vedno ni presegel polovice vsega prebivalstva Slovenije (48,9 %), in to kljub skoraj prisilni urbanizaciji v šestdesetih in sedemdesetih letih ob hkratni industrializaciji.³⁷ Čeprav je bila urbanizacija v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni na splošno zelo hitra in je tako leta 1948 mestno prebivalstvo predstavljalo 19,8 %, leta 1953 21,9 %, leta 1961 28,3 %, leta 1971 38,6 % in leta 1981 46,4 % vsega prebivalstva,³⁸ je bil delež jugoslovanskega mestnega prebivalstva v primerjavi z drugimi evropskimi državami pod evropskim povprečjem.³⁹

Narodni dohodek

Narodni dohodek v vseh ljubljanskih občinah je v letih 1961–1967 spremljal rast narodnega dohodka

²⁶ Vilfan, *Ljubljana 1945–70*, str. 23.

²⁷ Prav tam, str. 22.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam.

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam.

³² Prav tam.

³³ Prav tam, str. 19.

³⁴ Pri tem je treba dopustiti možnost načrtnega naseljevanja Neslovencev kot prispevek k skupni jugoslovanski naciji, saj lahko domnevamo, da je bila tiha želja »socialističnih inženirjev« jugoslovanizacija obstoječe narodnostne entitete.

³⁵ Rebernik, *Razvoj prebivalstva*, str. 43.

³⁶ Brkić, *Ideje o pol milijona Ljubljančanov*.

³⁷ Moore, *Sociologija*, str. 182.

³⁸ Vujović, *Urbana sociologija*, str. 403.

³⁹ Dobričević, *Urbanization*, str. 97.

v Jugoslaviji, rast dohodka v Sloveniji pa je pri tem nekoliko zaostala.⁴⁰ Kot je razvidno tudi iz obravnave posameznih gospodarskih dejavnosti, ima največji delež po ustvarjenem narodnem dohodku oziroma družbenem proizvodu v ljubljanskih občinah trgovina (40,3 % skupnega neto proizvoda ljubljanskega gospodarstva leta 1968), sledi industrija, ki je leta 1968 imela 32-odstotni delež v narodnem dohodku Ljubljane.⁴¹ Ob primerjavi različnih področij dejavnosti je pri gospodarskih dejavnostih opazno, da se je med letoma 1953 in 1961 najbolj opazno povečalo število aktivnega prebivalstva v industriji, precej manj pa v trgovini, gostinstvu in turizmu (ki so za leto 1953 izkazani skupaj). V obrti je število aktivnega prebivalstva stagniralo.⁴²

Narodni dohodek na prebivalca je v Ljubljani precej večji od slovenskega povprečja. Če računamo, da ta dohodek v Sloveniji v vsakem posameznem letu znaša 100, znaša v ljubljanskih občinah v letih 1961–1967 med 170 in 190. Leta 1967 je narodni dohodek na prebivalca v Sloveniji znašal 8241 dinarjev, v ljubljanskih občinah pa 15.135 dinarjev.⁴³ Čeprav v ljubljanskih občinah prebiva le okrog 14 % prebivalstva Slovenije, je njihova udeležba v narodnem dohodku Slovenije, z deležem, ki se je med letoma 1961 in 1967 iz 22,3 % povečal na 26,1 %, precej večja po številu prebivalstva. Delež družbenega proizvoda se je v istem obdobju iz 22 % povečal na 25,4 %.⁴⁴ Narodni dohodek na prebivalca je bil v celotnem obdobju 1961–1967 po občinah precej različen. V občini Center je bil vedno daleč nad povprečjem, v vseh drugih občinah pa pod njim. Le občina Ljubljana-Bežigrad je v letih 1961, 1963 in 1964 povprečje neznatno preseгла.⁴⁵

V narodnem dohodku ljubljanskih občin je daleč na prvem mestu občina Ljubljana-Center.⁴⁶ Leta 1961 so se ljubljanske občine po deležu v narodnem dohodku razvrščale takole: Ljubljana-Center 35,3 %, Ljubljana-Šiška 20,3 %, Ljubljana-Bežigrad 15,6 %, Ljubljana-Mošte - Polje 14,6 %, Ljubljana-Vič - Rudnik 14,2 %. Če vzamemo to leto za izhodišče in z njim primerjamo nadaljnji razvoj do leta 1967, se razločki še nekoliko povečajo in nastane tole razmerje: Center 41,5 %, Šiška 19,3 %, Bežigrad 15,7 %, Mošte - Polje 13,5 %, Vič - Rudnik 10 %. Razmerje se je spremenilo v prid občini Center, delež občine Vič - Rudnik pa se je precej zmanjšal.⁴⁷ Zasebni sektor je v narodnem dohodku ljubljanskih občin le neznatno zastopan. Njegov delež je leta 1961 znašal 7,2 % in je do leta 1964 padel na 5,2 %, v naslednjih treh letih

pa je nihal in je znašal: 5,8 %, 7,0 % in 6,2 %. Sorazmerno največji je bil delež zasebnega sektorja v najbolj ruralni ljubljanski občini Vič - Rudnik, v kateri je leta 1967 znašal 21,4 % narodnega dohodka. Če računamo narodni dohodek za vse ljubljanske občine skupaj, ima največji delež obrt, ki samo v občini Center skorajda dosega narodni dohodek vsega zasebnega sektorja občine Vič - Rudnik, a se v občini Center malodane izgubi.⁴⁸ V narodnem dohodku vsega zasebnega sektorja v Sloveniji imajo ljubljanske občine največji delež v obrti, najmanjši delež pa v kmetijstvu.⁴⁹ Prišlo je tudi do sprememb v zaposlovanju po sektorjih dejavnosti. Nenehno je upadala zaposlenost v primarnih dejavnostih, naraščala pa v sekundarnih in terciarnih.⁵⁰

Poklicna struktura

Leta 1931, ko je imela Ljubljana 59.765 prebivalcev, je bilo v obrti in industriji zaposlenih⁵¹ 16 % prebivalcev.⁵² Skupaj z osebami, ki so jih ti vzdrževali, je to predstavljalo 16.403 oseb ali 27,4 % prebivalstva.⁵³ Iz podatkov popisa prebivalstva iz leta 1931 je tudi razvidno, da je bilo v javnih službah, svobodnih poklicih in vojski zaposlenih 14 % ljubljanskega prebivalstva, v trgovini in prometu 12 %, s poljedelstvom, živinorejo in gozdarstvom se je ukvarjalo le 1,3 % prebivalstva, brez poklica pa je bilo 8.855 oseb.⁵⁴ Kakšen je bil delež kmečkega prebivalstva pred vojno, ni mogoče natančno ugotoviti, saj so številni prebivalci Ljubljane poleg kmetijskih del opravljali tudi druge dejavnosti ali pa celo imeli stalno zaposlitev.⁵⁵ Po popisu iz leta 1945, ko je Ljubljana štela okoli 103.000 prebivalcev, je bilo v industriji zaposlenih 7.869, v trgovini, gostinstvu in turizmu 5.988, v prometu 3.537, v gradbeništvu 2.401, v stanovanjski komunali 720, v gozdarstvu 78, s kmetijstvom se je ukvarjalo le 576, vzdrževanih pa je bilo kar 44.095 oseb. Največ oseb pa se je ukvarjalo z obrtjo, kar 34.258. »Važno vlogo v Ljubljani je imela obrtna dejavnost, saj je leta 1945 kar 1/10 prebivalstva služilo kruh z delom v obrteh.«⁵⁶

Iz popisa iz leta 1953 je razvidno, da je število prebivalcev Ljubljane naraslo na 138.981, od tega se jih je 5,07 % ukvarjalo s kmetijstvom, obrtnikov je bilo 4,28 % in vajencev 1,6 %. Delavcev v industriji in gradnji je bilo 32,18 %, uslužbencev pa kar 38,14 %. V prestolnici je ob popisu bivalo tudi 9,06 % upo-

⁴⁸ Prav tam, str. 31.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Štahan, *Življenjski standard*, str. 43.

⁵¹ Šorn v doktorski disertaciji navaja številko 10.152 zaposlenih v obrti in industriji.

⁵² Vilfan, *Ljubljana 1945–70*, str. 31.

⁵³ Vogelnik, *Kronika slovenskih mest*, str. 48.

⁵⁴ Šorn, *Življenje Ljubljančanov*, str. 10.

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ ZAL, LJ, IO MLO, II. plenum MLO, 5. 1. 1946.

⁴⁰ Vilfan, *Ljubljana 1945–70*, str. 19.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Prav tam, str. 28.

⁴³ Prav tam, str. 29.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Prav tam, str. 30.

⁴⁷ Prav tam.

Emancipacija žensk po vojni je bila kljub specifičnemu načinu vpeljave revolucionaren korak, ena od ključnih zapoznelih modernizacij v razvoju slovenske družbe. Temeljna načela o položaju ženske v socialistični Jugoslaviji so bila določena v ustavi z dne 31. januarja 1946. Ta je zagotovila ženskam enakopravnost »na vseh področjih državnega, gospodarskega in družbenopolitičnega življenja« (24. člen). Ženske so dobile volilno pravico (23. člen), pravico do enakega plačila za enako delo, do posebne zaščite v delovnem odnosu (24. člen), dostop do vseh javnih služb (33. člen) in enakopraven položaj v izobraževalnem sistemu (38. člen). Na sliki: Tovarna perila »Triglav«, Ljubljana, 29. 11. 1945 (foto Rudi Vavpotič; hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije).

kojencev in vzdrževanih oseb ter 9,67 % ostalih.⁵⁷ Popis prebivalstva iz leta 1961, ko je število prebivalcev Ljubljane naraslo na 162.336, razkriva strukturo aktivnega prebivalstva po področnih dejavnostih: industrija 25 %, trgovina 11,3 %, obrt 11,3 %, gradbeništvo 7,6 %, promet 6,2 %, gostinstvo 2,1 %, kmetijstvo 2,5 %, gozdarstvo in rudarstvo pa vsako zgolj 0,1 %.⁵⁸

Med letoma 1953 in 1961 je najbolj opazno, da se je povečalo število aktivnega prebivalstva v industriji in precej manj v trgovini, gostinstvu in turizmu (ki so za leto 1953 izraženi skupaj). Leta 1953 je bilo v primarni dejavnosti zaposlenih 3,7 %, v sekundarni 29,1 %, v terciarni pa kar 67,2 % prebivalcev. Leta 1961 se je znatno povečal delež v sekundarni dejavnosti, in sicer na 44 %, primarna je ostala nizka – 2,6%, terciarna pa se je zmanjšala na 53,4%.⁵⁹ Čeprav je med letoma 1953 in 1961 opazen premik v prid

sekundarnim dejavnostim, je vedno bolj prevladoval delež aktivnega prebivalstva mestnega območja v terciarnem sektorju. Visok delež terciarnih dejavnosti je obenem znamenje razvitejših gospodarskih struktur.⁶⁰ Prišlo je tudi do sprememb v zaposlovanju po sektorjih dejavnosti. Nenehno je upadala zaposlenost v primarnih dejavnostih, naraščala pa v sekundarnih in terciarnih.⁶¹ Ob primerjavi različnih področij dejavnosti je pri gospodarskih dejavnostih opazno, da se je med letoma 1953 in 1961 najobčutneje povečalo število aktivnega prebivalstva v industriji in precej manj v trgovini, gostinstvu in turizmu. V obrti je število aktivnega prebivalstva stagniralo.⁶² Pri vrednotenju teh števil je treba upoštevati posebno zaposlitveno strukturo občine Center in precejšen delež agrarne proizvodnje v občini Vič - Rudnik.⁶³

Če slovensko socialno-ekonomsko strukturo prebivalstva primerjamo z jugoslovanskim povprečjem,

⁵⁷ Gradivo o razvoju Ljubljane, str. 11, Šorn, *Življenje Ljubljancev*, str. 13.

⁵⁸ Vilfan, *Ljubljana 1945–70*, str. 28.

⁵⁹ Prav tam, str. 27.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Štahan, *Življenjski standard*, str. 43.

⁶² Vilfan, *Ljubljana 1945–70*, str. 26.

⁶³ Prav tam, str. 30.

se pokaže izrazito neenotna podoba. Še okoli 65 % prebivalstva Jugoslavije se je v začetku petdesetih let ukvarjalo izključno s kmetijstvom, medtem ko je delež kmečkega prebivalstva na slovenski republiški ravni od popisa prebivalstva leta 1948 do popisa 1953 padel za 14 %.⁶⁴ Če Ljubljano primerjamo z Jugoslavijo in s Slovenijo, se še bolj pokaže pomen, ki ga imajo v mestu terciarne dejavnosti, pokaže pa se tudi, kako neznaten je prav v Ljubljani pomen primarnih dejavnosti.⁶⁵ Da Ljubljana ni bila v prvi vrsti proizvodno središče, se kaže med drugim v strukturi njenega prebivalstva po vrstah dejavnosti.⁶⁶ Z visoko strukturo prebivalstva po dejavnostih, visokim deležem žensk med zaposlenimi in visoko koncentracijo zaposlenih (še posebej v občini Ljubljana-Center) so nakazane nekatere značilnosti povojne Ljubljane.⁶⁷

Spremembe v socioekonomski strukturi prebivalstva so vplivale tudi na spremembo demografskih in ekonomskih značilnosti gospodinjstev. Število gospodinjstev je naraščalo hitreje od števila prebivalcev, saj se je nenehno zmanjševalo povprečno število članov na gospodinjstvo.⁶⁸ Večja gospodarska razvitanost in sprememba v strukturi prebivalstva sta se kazali v povečani urbanizaciji, izboljšanju izobrazbene strukture ter socialnega in zdravstvenega stanja ter v povečanju števila stanovanj. Z drugimi besedami: v dveh desetletjih po drugi svetovni vojni se je izboljšal življenjski standard.⁶⁹ Poleg gospodarskih razmer in gospodarske politike so na življenjsko raven vplivale tudi spremembe socialne in poklicne strukture prebivalstva. Te so bile posledica gospodarske politike. Od leta 1947 do srede petdesetih let 20. stoletja se je število zaposlenih v neagrarnih dejavnostih domala podvojilo: indeks leta 1947 100, leta 1955 182.⁷⁰ V prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne je bila življenjska raven tesno povezana s spreminjanjem socialne in poklicne sestave prebivalstva. Šlo je za de- agrarizacijo, proletarizacijo in urbanizacijo, kar vse se je kazalo v življenjski ravni. Pod vplivom industrializacije se je zaradi zaposlovanja kmečkega prebivalstva zunaj kmetijske dejavnosti število kmečkega prebivalstva zmanjševalo, povečalo pa se je število proletarcev, in to proletarcev v pravem pomenu tega pojma: ljudi brez lastnine, ki so prodajali svojo delovno silo in so živeli od svojega dela oziroma zaslužka zanj.⁷¹ V Sloveniji je bil padec deleža kmečkega prebivalstva v času petletke velik, petkrat večji kot v jugoslovanskem merilu. Od popisa prebivalstva leta 1948 do popisa 1953 je delež kmečkega prebivalstva padel za 14 %.⁷²

Zaposlovanje v nekmetijskih dejavnostih, zlasti v industriji, pa je bilo veliko večje, kot je bilo zapuščajanje vasi in naseljevanje v mestih.⁷³ Poklicno dejavnost in vir zaslužka je spremenilo 110.500 oseb, iz vasi v mesta pa se je v Sloveniji preselilo 54.000 oseb.⁷⁴ Tisti, ki so se zaposlovali v neagrarnih dejavnostih, so namreč v veliki večini še vedno živeli na svojih kmetijskih posestvih in se po službi ukvarjali z obdelovanjem zemlje za svoje potrebe. To jim je pomenilo možnost »samooskrbe« in zato boljših življenjskih razmer, vsaj glede prehrane, kot so jih imeli tisti, ki so bili v celoti vezani na zagotovljeno preskrbo.⁷⁵ O tem priča pisanje arhitekta Janeza Suhadolca, ki je odrasčal za Bežigradom: »Vsaka družina je obdelovala, če je le mogla, zelenjavni vrt. Osnovna zelenjava naj bi bila po možnosti iz zelenjavnega vrta. Smeti je bilo v teh časih malo. Zbirali so jih v jamah in na pomlad smo z njimi gnojili vrtove. Spominjam se, da smo za zelenjavni vrt zbirali konjske fige po cestah. Nekateri so jih potem, ne vem, zakaj, namakali v sodih. Kdor je mogel, je imel kokošnjak in kokoši. Pri nas smo imeli kokoši do začetka šestdesetih let, ko nam jih je pokončala podlasica. Potem je bila reja perjadi v mestih prepovedana.«⁷⁶ Lojze Petelin iz Trnovega pa o tem pove: »Naša hiša je bila pritlična, na podstrešju smo imeli prekajevalnico mesa. Oče je tudi za druge ljudi prekajeval meso. V pomožnem gospodarskem objektu smo do leta 1961 imeli kokoši, zajce in celo enega do dva prašiča in tako smo imeli že takrat nekakšno samooskrbo. Ker smo imeli svoje grozdje in slive, smo dokupili še sadje in pridelali svoje vino in kuhali smo žganje. Imeli smo lastno zelje, ribali pa so nam ga pri Kačarju na Eipprovi ulici.«⁷⁷

Industrializacija Ljubljane

Ljubljana že pred drugo svetovno vojno ni imela tako malo industrijskih objektov, kot je po zunanjem videzu kazala v primerjavi z nekaterimi drugimi kraji, npr. Mariborom in Kranjem, vendar so bili dotlej bolj razdrobljeni, predvsem pa je bila Ljubljana gospodarsko, poslovno in trgovsko središče. Najstarejše industrijsko območje je nastalo že v drugi polovici 19. stoletja v Zeleni jami ob Šmartinski cesti (Kolinška) in v Mostah med Kajuhovo in Pokopališko cesto (Kemična tovarna). Industrijska območja so obsegala tudi industrijske cone in posamezne industrijske ter druge proizvodne obrate in skladišča, locirana predvsem na robu mestnega središča in v starejših predmestjih: Kartonažna tovarna, Tobačna tovarna, Ilirija, Klavnice v Poljanah, Pivovarna Union, Fructal in Slov in Spodnji Šiški.

Leta 1931 je imela Ljubljana s 60.000 prebival-

⁶⁴ Šifrer, Demografski razvoj, str. 10–11.

⁶⁵ Vilfan, *Ljubljana 1945–70*, str. 27.

⁶⁶ Prav tam.

⁶⁷ Prav tam, str. 29.

⁶⁸ Štahan, *Življenjski standard*, str. 44.

⁶⁹ Prav tam, str. 46.

⁷⁰ Čepič, Politika življenjske ravni, str. 397–410.

⁷¹ Prav tam.

⁷² Šifrer, Demografski razvoj, str. 10–11.

⁷³ Čepič, Politika življenjske ravni, str. 397–410.

⁷⁴ Vogelšek, *Urbanizacija*, str. 76, tabela 6.

⁷⁵ Čepič, Politika življenjske ravni, str. 397–410.

⁷⁶ Suhadolc, Starci pijejo vino.

⁷⁷ Pričevanje: Lojze Petelin.

ci 87 tovarniških obratov. Skupno je bilo v obrti in industriji zaposlenih 9.599 oseb, torej 16 % ljubljanskega prebivalstva.⁷⁸ Po popisu iz leta 1945 je bilo na tedanjem območju Ljubljane 181 industrijskih obratov, ki so bili zaradi vojne precej izčrpani. V tem letu je predvsem po zaplembi v državno last prešla večina ljubljanske industrije, ostalo pa ob nacionalizaciji leta 1946 in 1948.⁷⁹ Leta 1945 je bilo v ljubljanski industriji zaposlenih 7.000 delavcev, 14 let kasneje 23.008,⁸⁰ konec leta 1968 pa že skoraj 33.000.⁸¹ Kovinska industrija in elektroindustrija sta leta 1945 imeli 1.676, leta 1968 pa 13.967 zaposlenih. Pri tem je leta 1945 glavni delež odpadel na kovinsko industrijo, medtem ko je bila elektroindustrija tedaj še precej nerazvita. Izmed drugih panog je za Ljubljano morda med najznačilnejšimi grafična industrija, ki je imela leta 1945 883 zaposlenih, leta 1968 pa že 3.347. Upadlo je število zaposlenih v tobačni industriji, kar je deloma razumljivo zaradi izboljšane mehanizacije. Najbolj pa je število zaposlenih upadlo v industriji usnja in obutve, ki se je začela razvijati predvsem zunaj Ljubljane.⁸²

Gospodarska struktura Ljudske republike Slovenije je sredi petdesetih let dobila novo celostno podobo in težišče. Industrija je postala vodilna gospodarska panoga. Obdobje prave industrializacije se v Ljubljani začena proti koncu petdesetih let, zlasti med letoma 1957 in 1961. V Ljubljani so v prvem desetletnem obdobju največ investirali v industrijo, v vseh letih povprečno 30 %, ostalo pa v gospodarstvo in družbeni standard.⁸³ Leta 1956 je bilo v industriji zaposlenih že 148.196 oseb, torej dvakrat več kot leta 1939⁸⁴ in skoraj polovica vseh zaposlenih v LR Sloveniji v tem letu. Tako je bilo konec leta 1956 v Ljubljani 93 industrijskih podjetij s skupno 21.473 delavci in uslužbenci. Do leta 1958 se je ta številka povečala na 101 podjetje s 25.391 delavci.⁸⁵ Kljub temu je bilo za Ljubljano vse do leta 1966 značilno večje število razmeroma neobsežnih industrijskih podjetij, edini obsežni, to je z več kot 1.000 delavci, sta bili le dve novi tovarni, Litostroj in Telekomunikacije v Pržanu. Litostroj, ki je zaposloval skoraj petino ljubljanskega industrijskega delavstva, je z novimi prebivališči zaposlenih, šolo in drugo pripadajočo infrastrukturo, postavljeno v severni del mesta (Šiška), močno zaznamoval ta del Ljubljane, ki je postal področje večjega dela nove ljubljanske industrije. V

Ljubljani je bila leta 1966 na prvem mestu kovinska industrija, v kateri je bilo zaposlenih 25,4 % ljubljanskega industrijskega delavstva, sledijo elektroindustrija (16,6 %), tekstilna industrija (12,6 %), živilska industrija (11,5 %) in kemična industrija (5,2 %).⁸⁶

Število zaposlenih po industrijskih panogah med letoma 1939 in 1955⁸⁷

Panoga	1939	1945	1950	1955
Proizvodnja električne energije	180	184	189	240
Barvna metalurgija	161	155	203	227
Industrija nekovin	34	39	142	297
Kovinska industrija	1144	1676	4311	5704
Elektroindustrija	116	-	655	2175
Kemična industrija	184	274	761	1191
Industrija gradbenega materiala	283	442	883	745
Lesna industrija	151	180	370	389
Industrija papirja	797	600	1357	1422
Tekstilna industrija	1039	955	1706	2058
Industrija usnja, obutve in gume	414	414	201	279
Živilska industrija	408	560	1110	1317
Grafična industrija	600	883	1077	1223
Industrija tobaka	649	559	758	726
Filmska industrija	-	-	284	148
Razni obrati	-	105	-	-
Skupaj	6160	7026	14.007	18.141

Največji problem, ki je nastal vzporedno z izgradnjo industrije oziroma kot njena posledica, je bila izredno nagla migracija ljudi v mesta in industrijska središča. Ta proces je sprožil velike stanovanjske težave. Samo v Ljubljani je takoj po vojni primanjkovalo skoraj 2000 stanovanj. Rešitev stanovanjske stiske je bila torej poleg izgradnje industrije prednostna naloga.⁸⁸ Zagovorniki decentralizacije so v obrambo svojih tez navajali celo strateške razloge. Glede na družbeni okvir, kjer naj bi bil sprva do leta 1950 edini zgled sovjetska družba, je bila v povojnih načrtih novih oblasti Ljubljani namenjena predvsem hitra industrializacija, ki je bila tedaj najpomembnejše merilo razvitosti. Največji vpliv na oblikovanje socialno-geografske zgradbe mesta sta imeli stanovanjska in urbanistična politika, katerih osnovni cilj je bila zagotovitev stanovanj za vse sloje prebivalstva.⁸⁹ S tem je bila povezana močna državna intervencija na področju stanovanjske gradnje in oskrbe, ki se je kazala v visokem deležu družbene stanovanjske gradnje. Pojav prostorske socialne diferenciacije je v sklopu vrednot socialističnega družbenega sistema veljal za negativnega in nespremenljivega. Temu sta sledila tudi stanovanjska politika in urbanistično načrtovanje mesta. Družbena stanovanjska gradnja se je financi-

⁷⁸ *Gradivo o razvoju Ljubljane*, str. 39.

⁷⁹ Vilfan, *Ljubljana 1945–70*, str. 31.

⁸⁰ *Statistični letopis Ljubljane 1959–1964*, str. 106.

⁸¹ Vilfan, *Ljubljana 1945–70*, str. 33.

⁸² Prav tam.

⁸³ Gestrin, *Zgodovina Ljubljane*, str. 537.

⁸⁴ V obravnavanem obdobju je okoli 20 % prebivalstva Dravske banovine živelo od industrije. Ta je konec tridesetih let zaposlovala že okoli 86.000 delavcev. Industrijski delavci so bili osredotočeni na področju Ljubljane s 30,4 %, Maribora z 19,3 %, Celja s 16,5 % in Kranja z 11,5 %.

⁸⁵ Kremenšek, *Uvod v etnološko preučevanje Ljubljane*, str. 25.

⁸⁶ Klemenčič, *Dnevni priliv*, str. 11.

⁸⁷ *Gradivo o razvoju Ljubljane*, str. 242.

⁸⁸ Melik, *Nasa velika dela*.

⁸⁹ Rebernik, *Socialno-geografska zgradba*, str. 89.

rala predvsem s stanovanjskim prispevkom, ki so ga plačevali zaposleni in podjetja, denar pa se je stekal v stanovanjski sklad. V stanovanjskih soseskah je bil tako del stanovanj namenjen prodaji, del pa dodeljen upravičencem do solidarnostnih stanovanj. Solidarnostna stanovanja so bila namenjena prebivalstvu z nižjimi dohodki, ki si samo ni bilo možno zagotoviti ustreznega stanovanja. Treba je poudariti, da so bila družbena stanovanja dodeljena tudi prebivalstvu s povprečnimi ali celo nadpovprečnimi dohodki, predvsem tako imenovana kadrovska stanovanja. Rezultat tega je bila heterogena socioekonomska sestava prebivalstva v blokovskih stanovanjskih soseskah. Gmotni položaj lastnikov stanovanj je bil praviloma višji od socioekonomskega položaja imetnikov stanovanjske pravice. Zato se je socioekonomski položaj prebivalstva med posameznimi stanovanjskimi bloki, deli soseske ali med soseskami znatno razlikoval. V soseskah z višjim deležem družbenih stanovanj je bil socioekonomski položaj prebivalstva socialno slabši. Socialne razlike med posameznimi socialno-ekonomskimi kategorijami prebivalstva in posameznimi družbenimi skupinami so bile odvisne tudi od stabilnosti oziroma stopnje gospodarske razvitosti posameznih republik in pokrajin ter Jugoslavije kot celote.⁹⁰

V socialistični Sloveniji so obstajale tri temeljne socialno-ekonomske statistične kategorije prebivalstva: kmetijsko, mešano in nekmetijsko. V vsaki izmed teh kategorij imamo socialne skupine z višjimi in nižjimi dohodki. Zaradi hitrega gospodarskega in družbenega razvoja se je intenzivno spreminjala socialno-ekonomska sestava prebivalstva.⁹¹ Industrializacija in drugi dejavniki so vplivali na spremembe v temeljnih strukturah prebivalstva. Prehod kmečkega prebivalstva v nekmečko je spremljalo spreminjanje deleža aktivnega prebivalstva, s tem pa tudi naraščanje delavskega razreda. Prav tako se je povečalo število uradnikov, kar je posledica osrednjega položaja Ljubljane. Poleg poklicne strukture prebivalstva se je v mnogočem spremenila tudi njena socialna struktura. S povečanjem števila zaposlenih je prišlo tudi do velikih kakovostnih sprememb v socialno-ekonomski strukturi prebivalstva.⁹²

Nova socialna slika

Ko uporabljamo pojem socioekonomske spremembe⁹³ (v starejši literaturi zasledimo tudi druž-

beno-gospodarski, kar je načeloma enak oz. enakovreden pojem), imamo v mislih hkrati ekonomske in družbene spremembe določenega okolja. Socioekonomska struktura pomeni členitev določenih skupnosti glede na njihove družbene in gospodarske (v medsebojni prepletenosti) značilnosti. Socioekonomska struktura ali družbenogospodarska sestava je pomemben, notranje raznolik sklop prvin prebivalstvenih značilnosti. Prebivalstvo lahko obravnavamo z vidika posameznikov ali gospodinjstev, pri čemer pa so izpostavljene zlasti aktivnost, zaposlenost in brezposelnost ter izobraženost. Razlike v dohodkih so najpomembnejše v nastajanju socialnih razlik.⁹⁴ Eno od žarišč neenakosti je nezaposlenost. Če izhajamo iz tega, da ima večina nezaposlenih tudi najnižji standard, gre za največji vir ekonomske in družbene neenakosti.⁹⁵ Zaposlenost prebivalstva je odvisna od stopnje gospodarske razvitosti, zato je temeljni vir socialnih razlik v družbeni delitvi dela, ki se obenem kaže v izobrazbeni strukturi prebivalstva, s tem pa tudi v življenjski ravni.⁹⁶ Porast izobraževanja in čedalje večja vključenost generacij v proces izobraževanja ni dovolj vplivala na zmanjševanje socialnih razlik.⁹⁷

O socialnih in družbenih spremembah govorimo takrat, ko pride do novih oblik družbenega vedenja neponavljajoče se socialne dinamike. Obseg in intenzivnost teh sprememb sta lahko zelo različna – od obnašanja na mikroravni do večjih družbenih sprememb, to je sprememb globalnega družbenega sistema. Osnovno vprašanje je, do kakšnih sprememb v družbeni strukturi je prišlo v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni na Slovenskem oziroma, še bolj specifično, v Ljubljani. Tu nas zanimajo globalne družbene in kulturne spremembe. Takšna globalna sprememba je proces, ki ga ekonomisti imenujejo industrializacija, sociologi pa modernizacija tradicionalne družbe. Kako daleč je segla modernizacija v socializmu na Slovenskem? V času povojne industrializacije se je slovenska družba modernizirala v določenih segmentih: demografske spremembe prebivalstva, urbanizacija vasi in ruralizacija mest, nacionalizem (v nasprotju s tradicionalnim lokalizmom), nova delitev dela, razcvet na področju izobraževanja, ustvarjanje sodobnih industrijskih stratifikacij, višji življenjski standard, emancipacija žensk in transfor-

⁹⁰ Štahan, *Življenjski standard*, str. 23.

⁹¹ Prav tam, str. 22.

⁹² Prav tam, str. 56.

⁹³ Socioekonomija ali socialna ekonomija je pojem, ki lahko zajema več pomenov. Socialna ekonomija uporablja ekonomijo za analizo družbe. Socioekonomija se ukvarja z raziskavo gospodarskih aktivnosti in njihovih odnosov v družbenih procesih, z namenom pojasnjevanja družbene realnosti, ki jo poskuša tudi opisati. Kot interdisciplinarna raziskovalna smer se poslužuje teorij in metod iz številnih drugih ved –

ekonomije, sociologije, zgodovine in drugih družboslovnih ved. Socialna ekonomija je razmeroma mlada družboslovna smer, ki se je razvila proti koncu 20. stoletja. Ekonomska sociologija proučuje tako socialne učinke kot socialne vzroke ekonomskih fenomenov. Ekonomska sociologija se pojavi že konec 19. stoletja, v svojih delih pa jo uporabljajo »očetje sociologije« Emile Durkheim, Max Weber, George Simmel in drugi. Socioekonomisti se tako osredotočajo na socialni vpliv specifičnih ekonomskih sprememb.

⁹⁴ Glas, *Osebnih dohodki*, str. 12.

⁹⁵ *Razvoj samoupravne družbe*, str. 28.

⁹⁶ Štahan, *Življenjski standard*, str. 23.

⁹⁷ *Razvoj samoupravne družbe*, 1971.

Povojni razvoj ljubljanske univerze z novimi študijskimi smermi, zgradbami in študentskimi domovi odpre vrata številnim novim študentom. Če je bilo v akademskem letu 1938/39 vpisanih le 1730 študentov, je to število leta 1954/55 naraslo že na 5534 vpisanih. Na fotografiji je otvoritev strojnega inštituta univerze, Ljubljana, 15. 3. 1946 (foto Jože Kološa; hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije).

macija družine. Proces modernizacije družbe se ni dogajal enakomerno in je bil povezan s številnimi aberacijami in deviacijami: vsiljevanje težke industrije, coniranje mestnih predelov in demografsko uničenje vasi, stigmatizacija določenega dela prebivalstva ter prekinitev s tradicijo krščansko patriarhalnih družbenih vzorcev.

Družbeni razvoj po drugi svetovni vojni v Ljubljani je označen z dvema procesoma. Prvi je urbanizacija, ki je posledica hitre industrializacije z močnim tokom migracije iz podeželja v industrijska središča, drugi pa socialistična ureditev države in družbe. S spremembo družbenega reda se je spremenil dotedanji življenjski slog Ljubljančanov. Deagrarizacija in urbanizacija sta vplivali na mestni način življenja in dojemanja mesta.⁹⁸ Spremembe v vrednostnih in družbenih normah, ki so posledica socialistične revolucije in spremenjenega politično-ekonomskega sistema, so bile vidne v zmanjšanju socialnih razlik med prebivalstvom,⁹⁹ saj je bila enakost¹⁰⁰ med naj-

pomembnejšimi družbenimi ideali.¹⁰¹ V socialistični družbi imajo vrednote dialektični odnos glede na socialno-ekonomske interese. Stanovanja, zdravje, izobraževanje, kulturne dejavnosti in osebni prihodki so na voljo vsem ter po novi egalitarni ideologiji uravnolovke enakomerno porazdeljeni: enakost materialnih pogojev in možnosti na deklarativni ravni so temelj socialistične ideologije. Tako razredni interesi opredeljujejo vsebino socialistične družbe, medtem ko vrednote usmerjajo metodo, smer in duha pri uresničevanju teh interesov. Kljub vseprisotni ideji egalitarizma je bila priznana določena stopnja družbenega razslojevanja. Tehnična in humanistična inteligenca ter umetniki in arhitekti so bili dokaj blizu takratne nove družbene elite, ki je zasedala vodilne položaje v politiki in gospodarstvu. Kljub deklarirani enakopravnosti se je namreč iz partizanskih vrst in komunističnih veljakov oblikovala nova, socialistična elita, ki je zamenjala predvojno meščansko kapitalistično elito. Čeprav so nekateri prihajali iz nižjih slojev in bili pomanjkljivo izobraženi, so zasedli najvišja mesta v politiki in gospodarstvu.

Osrednji cilj socialistične revolucionarne družbene preobrazbe je bila odprava družbenih razredov

⁹⁸ Priseljavanje iz vasi je še danes vidno v ohranjanju nekaterih dejavnosti – vrtičkarstvo.

⁹⁹ Štahan, *Življenjski standard*.

¹⁰⁰ Egalitarna usmeritev ima korenine v revolucionarni težnji po odpravi družbenih razredov.

¹⁰¹ Prašnikar in Glas, *Osebni dohodki*, str. 12.

*Partijska šola v gradu Kodeljevo, Ljubljana, 19. 7. 1946
(foto Miloš Švabič; hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije).*

in socialne neenakosti. Uradniški in administrativni aparat, ki je pred vojno zaposloval predvsem maloštevilni srednji sloj, je bil po vojni odprt tudi za ljudi iz delavsko-kmečkega okolja. Med nastajajočim srednjim slojem, ki ga pred vojno skorajda ni bilo, so se razvili novi socialno-razredni ideali, ki so temeljili na gmotnem položaju po vzoru predvojnega meščanstva. Nekaterim skupinam (duhovščina, intelektualci, odvetniki in podjetniki) je padel ugled. Nov in poseben socialni sloj so predstavljali družbenopolitični delavci. »Nova oblast je začela spreminjati svet, vsiljevati ljudem njihovo 'srečo', delati silo pri imovini, revne na videz zadovoljevati, bogate spravljati v težave. Vse na hitrico, bolj na povelje, ne s prepričevanjem,« kritično pripominja Matija Maležič, predsednik Mestnega ljudskega odbora med letoma 1948 in 1951.¹⁰²

Družbeno-ekonomske spremembe po vojni so tistemu delu prebivalstva, ki je pred vojno najslabše živel (nekvalificirani fizični delavci, služkinje, berači, vajenci – pravi »lumpenproletariat«), omogočile izboljšanje življenjskega standarda ter postopno izginotje nižjih socialnih slojev.¹⁰³ »Množica beračev v mestu si ni več podajala kljuk, mijavkala po vogalih ali celo umirala po hlevih. Hlapci in deklice so začeli dobivati pokojnine, zdravstvo je postalo dostopno tudi revnim,« izboljšane razmere opisuje omenjeni

Maležič.¹⁰⁴ Predvojno ljubljansko prebivalstvo pa se ni razlikovalo le po družbeni strukturi,¹⁰⁵ temveč je bil izvor socialne neenakosti v različni izobrazbi, nacionalni pripadnosti, družbenem položaju ter posledično v različnem poklicu in s tem povezanim prihodku. »Vsepošod je bilo polno beračev, zlasti na prometnih krajih in ob nedeljah pred cerkvami. V podobnem položaju so bili tudi invalidi prve svetovne vojne in delovni invalidi. Na ulicah tudi ni manjkalo prosečih ciganov. Kriminala začuda ni bilo veliko, policajev, čeprav maloštevilnih, smo se bali, bili so popolne avtoritete.«¹⁰⁶ Znotraj posameznih socialnih slojev so veljali različni kriteriji, s katerimi so pripadniki posameznih slojev ocenjevali sebe in druge. Izobrazba, poreklo, družinsko ozadje in premoženje so bili pred vojno najpomembnejši kriterij za vrednotenje družbenega položaja.

Temeljno vprašanje pri preučevanju vsake družbe je družbena struktura. Socialna struktura v vertikalni dimenziji vključuje: socialne elite (predvsem politično elito, nato tehnokracijo in druge elite), srednji sloj (višji in nižji), profesionalno strukturo, ki tvori jedro industrijske potrošniške stratifikacije, ter spodnjo plast družbe (nižji sloj), ki je sestavljena iz delavcev, kmetov in revežev (angl. *underclass*, nem. *Lumpenproletariat*). Izredno slikovito podobo ljubljanskega socialnega dna iz obdobja pred vojno nam prikaže

¹⁰² Maležič, *Zgodbe krutih časov*, str. 231.

¹⁰³ Štahan, *Življenjski standard*, str. 36.

¹⁰⁴ Maležič, *Zgodbe krutih časov*, str. 231.

¹⁰⁵ Šorn, *Življenje Ljubljančanov*, str. 11.

¹⁰⁶ Weber, *150 zgodb Ljubljančana*, str. 233.

že prej omenjeni Brajer: »V mojem spominu stoji zapisano, da je Ljubljana med vojnama, še zlasti po letu 1929, ko je prišlo do velike gospodarske krize, premogla številne prebivalce na robu preživetja. Nekateri so živeli v avstrijskih ujetniških barakah iz prve svetovne vojne, naslonjenih na južno stran mrtve proge, ki je z Ljubljanskega polja vodila v podobne barake v Spodnji Šiški onkraj železniške proge, drugi v barakah na Livadi, ki so bile podrte šele dolgo po drugi svetovni vojni, na ljubljanskem gradu in v nekdanji Cukrarni. Precejšen del ljubljanske mestne revščine je poselil Cesto dveh cesarjev, rekli smo Sibirijo, in zlasti gramozno jamo ob Vodovodni cesti za Bežigradom. Nekaj pa jih je živelo tudi v takrat najrevnejši ljubljanski delavski četrti, v Mostah. Vsi so se preživljali predvsem s priložnostnim delom, na primer z obdelovanjem vrtov, ki jih je imela vsaka, tudi večstanovanjska hiša zunaj mestnega središča (na primer Fondove hiše za Bežigradom), ter s sekanjem in spravilom drv vsako jesen. Posebno so bili veseli, če je pozimi zapadlo veliko snega in jih je mestna občina najela za kidanje snega. Spominjam se, da skoraj ni bilo dneva, ko ne bi potrkal kak revež na hišna vrata z vprašanjem, ali je treba kaj narediti na vrtu, nasekati drva ali jih prinesiti v stanovanje. Za plačilo ni želel denarja, ampak obrok tople hrane ali štruco kruha.«¹⁰⁷

Velik del delavstva je pred partijskim prevzemom oblasti v Ljubljani živel celo pod gmotnim in socialnim povprečjem. Povojno statistično izboljšanje vsesplošnih življenjskih razmer, ki ga je ustvarila partija, je za ta del prebivalstva pomenil celo napredek v družbenem položaju. »Dosti boljše niso živele delavske družine v predmestjih, saj računamo, da so nekvalificirani delavci v povprečju zaslužili največ 2,5 dinarja na uro, torej leta 1935 okoli 600 dinarjev mesečno. Pri tem moramo upoštevati, da je toliko znašala najemnina dvoipol sobnega stanovanja, in to ne v mestnem središču. Da bi bila mera polna, so bili zaposleni v veliki večini le moški, med njimi pa je vladal alkohol, kar je obupni položaj teh, običajno najštevilnejših družin še poslabšalo.«¹⁰⁸ Osrednji nosilec ideološkega boja v novi socialistični jugoslovanski državi ter glavni politični in družbeni akter postane delavski razred, ki naj bi ga zastopala komunistična partija v vlogi avantgarde. Delavstvo, ki je imelo pred vojno vlogo zgolj v industrijski proizvodnji in gospodarstvu ter je bilo s tem povezano s pojmom socialne ogroženosti in politične izključenosti, postane z nastopom marksistične dialektike deklarativno vladajoči družbeni razred oziroma sloj. Socialistična ideologija, ki je delo utemeljevala kot produkcijo v materialnem smislu besede, je oblikovala simbolno in politično hierarhijo. Fizično delo je imelo večjo moralno in simbolno vrednost kot intelektualno, industrijsko pa višji

položaj v vrednostni hierarhiji kot kmečko. Pri tem pa ni šlo le za ideološko konstrukcijo. Vrlina je bilo samoodpovedovanje in žrtvovanje delovne energije in časa za skupnost. Ideologija, na kateri je temeljila oblast, je poudarjala socialno enakost in odpravljanje socialnih oziroma premoženjskih razlik. Vodilo je bila misel, da brez dela ni jela. Delo in njegovi rezultati so bili nizko ovrednoteni in plačevani brez večjih razlik glede na izobrazbo in delovno mesto. Poglavitno merilo je bila fizična težavnost dela. Rudar je bil tako bolj cenjen od inženirja v rudniku.¹⁰⁹

Svoji položaj v družbi je partija posebej krepila tako, da je svojo oblast predstavljala kot oblast delavskega razreda, ki naj bi jo odražal predvsem fizični delavec. Načrtna propaganda je delavstvu nenehno dopovedovala, da so vsi ljudje enaki in da je delavec celo predstavnik tistega dela družbe, ki je poklican, da prevzame njeno vodstvo. Istočasno mu je načrtno vcepljala prezir do meščanstva, kamor naj bi spadali bolj ali manj vsi, ki se ne ukvarjajo z neposrednim fizičnim delom, tudi njeno lastno upravno osebje.¹¹⁰ Z uvedbo nove oblasti, kar je bila posledica revolucije, sta se po vojni politična vloga in družbeni položaj takrat imenovanega delavskega razreda, delavstva oziroma zaposlenih, spremenila. Na oblasti je bila komunistična stranka, ki je nastopala v njegovem imenu. Delavski razred je bil deklarativno vladajoči in glede na to se je njegov politični in družbeni položaj izboljšal, gledano skozi življenjsko raven pa se vse do sredine petdesetih let dejansko v povprečju ni bistveno izboljšal glede na predvojno stanje. Pri posameznih skupinah je celo krepko padel.¹¹¹

Pri planskem gospodarstvu v socializmu je bila delovna produktivnost temeljna kategorija, ki je imela hkrati tudi moralni pomen. Povečanje produktivnosti je bilo označeno kot politično dejanje, kot prispevek delavcev k blaginji socialistične družbe.¹¹² Socialistične tovarne so z ekspanzivnim povečevanjem števila zaposlenih in širjenjem prostorov uresničevale parole o modernizaciji in napredku. V uradnem diskurzu in med ljudmi je socialistična modernizacija predstavljala predvsem zaposlitev v mehanizirani proizvodnji. Ne glede na to, da so se ljudem socialistične ideje s specifično terminologijo in slogani marsikdaj zdele nesmiselne, smešne ali so jim celo nasprotovali, so nekatere kljub kritiki ponotranjili: postale so del vsakdanjika ljudi. V tem kontekstu je bila zelo pomembna izkušnja in pravica do polne zaposlitve s plačanim dohodkom (kot tudi pokojnine, zavarovanja z različnimi dodatki in zaščita delavcev v primeru nesreč ali bolezni).¹¹³ Socialistična tovarna je imela v življenju ljudi pomembno vlogo.

¹⁰⁹ Čepič, *Politika življenjske ravni*, str. 397–410.

¹¹⁰ Bučar, *Slovenci in prihodnost*, str. 192.

¹¹¹ Čepič, *Politika življenjske ravni*, str. 397–410.

¹¹² Vodopivec, *Modernizacija in tranzicija*, str. 381.

¹¹³ Prav tam, str. 401.

¹⁰⁷ Prav tam, str. 232–233.

¹⁰⁸ Prav tam, str. 233.

Razkorak med proklamiranimi vrednotami in udejanjeno prakso

Že konec petdesetih let in še posebno v začetku šestdesetih let, po prvem zanosu ter prvih petletnih načrtih udarniške obnove in izgradnje, ki so statistično gledano dosegli zavidljive rezultate (elektrifikacija, industrializacija, urbanizacija, izgradnja, dvig izobrazbene ravni), se je pokazalo, da se »nova družba« ne razvija po isti liniji do najpopolnejših oblik, temveč se, nasprotno, ustvarjajo številni novi problemi, nastali v samem sistemu in novih pogojih. V ospredje sta začela vse bolj izrazito stopati razkorak med proklamiranimi vrednotami in deformiranimi oblikami, realiziranimi v praksi, ter polovičnost uresničenih ciljev in rešitev (npr. gospodarskega sistema), ki odpirajo prostor protislovnim procesom: neučinkovitost samoupravnih organov, konservativizem etatistično-birokratskih sil ter formalnih in neformalnih skupin, ki ovirajo neposredno demokracijo, politična kriza in ekonomska stagnacija, naraščanje stopnje brezposelnosti (poleg tega tudi odpiranje mej in odhajanje delovne sile v tujino), vse bolj izrazito socioekonomsko razslojevanje, in to ne na osnovi delovnih rezultatov, temveč najpogosteje zaradi izkoriščanja konjunkture neenakih pogojev dela, različnih zlorab družbene lastnine ali položaja, pojav nacionalizma, ki prihaja v ospredje v ekonomski in kulturni sferi, partikularnost interesov in nagovarjanje avtarkičnega zapiranja v republiške in občinske meje na račun interesov celotne skupnosti ter neizogibnost ustvarjanja edinstvenega jugoslovanskega trga.¹¹⁴

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
ZAL, LJ, IO MLO, II, plenum MLO, 5. 1. 1946.

LITERATURA

- Ashwin, Sarah: Redefining the Collective, Russian Mineworkers in Transition. *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World* (ur. Michael Burawoy, Katherine Verdery). Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1999, str. 245–272.
- Brajer, Metod: *Spomini na čas, ki ga je vredno pomniti*. Ljubljana: Maxinel, 2003.
- Brkič, Vanja, 2000 let Emone: Ideje o pol milijona Ljubljančanov so nerealne. *Dnevnik*, 25. april 2014.
- Bučar, France: *Slovinci in prihodnost*. Radovljica: Didakta, 2009.
- Čepič, Zdenko: Politika življenjske ravni v prvem desetletju socializma v Jugoslaviji. *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 46, št. 1, 2006, str. 397–410.
- Dobrivojevič, Ivana: Urbanization in Socialism: Everyday Life in Yugoslav Towns, 1945 to 1955. *Cityscapes in History: Creating the Urban Experience* (ur. Helena Tóth in Katrina Gulliver). Farnham: Ashgate Publishing Limited, 2014, str. 81–98.
- Ferenc, Tone: Štetje prebivalstva Ljubljanske in Reške pokrajine 1941. leta. *Gestrinov zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 1999, 485–495.
- Glas, Miroslav: *Osebni dohodki kot dejavnik življenjskega standarda v jugoslovanskem socialističnem samoupravnem sistemu*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča, 1983.
- Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955* (ur. Zvone Miklavčič). Ljubljana: Mestni arhiv, 1965.
- Klemenčič, Vladimir: Dnevni priliv delovne sile v industrijska podjetja Ljubljane v letih 1951 in 1961. *Geografski vestnik*, Letn. 35, 1963, str. 3–13.
- Krajevni leksikon dravske banovine: krajevni repertoar iz uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine*. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.
- Kremenšek, Slavko: *Uvod v etnološko preučevanje Ljubljane novejših dob*. Ljubljana: PZE za etnologijo Filozofske fakultete, 1980.
- Makarovič, Gorazd: *Slovinci in čas. Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Založba Krtina, 1995.
- Maležič, Matija: *Zgodbe krutih časov: iz zapiskov, dokumentov in spominov Matije Maležiča*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2008.
- Melik, Anton: *Naša velika dela*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1951.
- Mihelič, Breda: *Urbanistični razvoj Ljubljane*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga, 1983.
- Moore, Stephen: *Sociologija, ključni pojmi in dejstva*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1998.
- Niedermüller, Peter: Arbeit, Identität, Klasse, Der Sozialismus als Lebensentwurf. *Arbeit im Sozialismus, Arbeit im Postsozialismus, Erkundungen zum Arbeitsleben im östlichen Europa* (ur. Klaus Roth). Münster: LIT, 2004, str. 23–37.
- Odbor za sklic in pripravo 2. kongresa samoupravljalcev Jugoslavije: *Razvoj samoupravne družbe in življenjski standard delovnih ljudi*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1971.
- Petrovič, Mateja: *Ljubljana v času obnove 1945–1947*. Diplomaska naloga, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 1994.

¹¹⁴ Prošič Vornič, Kriza i svakodnevi život, str. 48.

- Prašnikar, Janez in Miroslav Glas: *Osebni dohodki kot dejavnik življenjskega standarda v jugoslovanskem socialističnem samoupravnem sistemu*. Ljubljana: RSS, 1982.
- Rebernik, Dejan: Prebivalstveni razvoj po letu 1945. *Ljubljana: geografija mesta* (ur. Milan Orožen Adamič). Ljubljana: Ljubljansko geografsko društvo in Založba ZRC, 2000, str. 25–38.
- Rebernik, Dejan: Razvoj prebivalstva v Ljubljanski urbani regiji. *Dela 22 – Geografska problematika Ljubljane in Zagreba* (ur. Andrej Herakovič). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, Ljubljana, 2004.
- Rebernik, Dejan: Prebivalstveni razvoj Ljubljane po letu 1945. *Geografski vestnik*, letnik 71, 1999, str. 41–60.
- Rebernik, Dejan: Socialnogeografska zgradba in preobrazba Ljubljane. *Geografija Ljubljane* (ur. Mirko Pak). Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2002, str. 85–116.
- Slovenska novejša zgodovina 2: Od programa zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* (ur. Jasna Fischer). Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Splošni pregled dravske banovine: glavni statistični podatki, upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma* (ur. Rudolf Andrejka). Ljubljana: Kraljevska banska uprava Dravske banovine, 1939.
- Statistični godišnjak 1938–1939*, knjiga IX. Beograd, 1939.
- Statistični letopis Ljubljane 1959–1964*. Ljubljana: Center za informatiko pri Mestni upravi Mestne občine, Služba za mestno statistiko in ekonomske analize, 1939–2011.
- Suhadolc, Janez: Starci pijejo vino in hvalijo stare čase, kolumna. *Reporter*, 25. 1. 2010.
- Šifrer, Živko: Demografski razvoj kmečkega prebivalstva v Sloveniji. *Prikazi in študije*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko, 1956–1991.
- Šorn, Mojca: *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- Štahan, Josip: *Življenjski standard v Jugoslaviji*. Ljubljana: Globus Zagreb, Delo Ljubljana, 1974.
- Vilfan, Sergij: *Ljubljana 1945–70*. Ljubljana: Mestni arhiv, 1970.
- Vodopivec, Nina: *Antropološka analiza konstrukcije preteklosti in pripadnosti. Primer Predilnica Litija*, doktorska disertacija. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 2006.
- Vodopivec, Nina: Modernizacija in tranzicija. Podobe modernizacije: poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju (ur. Žarko Lazarevič in Aleksander Lorenčič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009, str. 377–402.
- Vogelnik, Dolfe: Kronika mesta Ljubljane v številkah. *Kronika slovenskih mest*, letnik 6, št. 1, 1939, str. 47–51.
- Vogelnik, Dolfe: *Urbanizacija kao odraz privrednog razvoja FNRJ*. Beograd: SDEJ – Savez društava ekonomista Jugoslavije, 1961.
- Vrišer, Igor: *Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane*. Ljubljana: Kronika, 1956.
- Vujović, Sreten: *Urbana sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2005.
- Weber, Tomaž: *150 zgodb Ljubljančana (1910–2002)*. Ljubljana: samozaložba, 2004.
- Zgodovina Ljubljane: prispevki za monografijo*. Posvetovanje o zgodovini Ljubljane (ur. Ferdo Gestrin). Ljubljana: Kronika, 1983.

USTNI VIRI

- Pričanje, Lojze Petelin (1956), Ljubljana Trnovo, 20. 2. 2015, hrani avtor.
- Moje ulice, radijska oddaja, Radio Študent in Val 202, 2010–2016, transkripcija, Vera Havliček, Ljubljana, 1. 8. 2010, dostopno na <http://old.radiostudent.si/article.php?sid=24458>.

S U M M A R Y

Social image of Ljubljana in 1945–1965

The liberation of Yugoslavia in May 1945 signalled the end of the Second World War in the state, but not also the end of the socialist revolution. In every sphere of life (social, political, and economic), the Soviet prototype was taken as an ideal. Under the guise of modernisation and cultural progress, the predominantly rural and patriarchal Yugoslav society was transformed in accordance with the Party's programme. The reforms encompassed improvements in the fields of education and sanitation, the eradication of the old society and lifestyle through hastened industrialisation, mass resettlements, nationalisation and expropriation, collectivisation, and mobilisation for work in factories. During the first two decades after the Second World War, Ljubljana underwent drastic economic and social changes. The process that unfolded in the said period made a complete break with the pre-war tradition and ushered in a new socialist social reality. After the war, the decision was also adopted that Ljubljana should become not only the administrative, cultural, transport and economic centre, but also an industrially developed

city. Due to constant changes in administration, city boundaries and methodology, it is very hard to arrive at an accurate number of Ljubljana's population, as each population census features different numbers of inhabitants both by individual municipalities and for the settlement of Ljubljana as a whole. According to the population census of 1931, there were 59,765 inhabitants in the city and after joining the surrounding municipalities into the so-called Great Ljubljana in 1935, their number reached 79,050 in 1939. After the occupation in 1941, the number of the population grew to 88,695. According to the census that took place at the end of the war, on 15 July 1945, Ljubljana recorded 96,865 inhabitants. The census of October 1945, however, reveals that Ljubljana's population amounted to about 103,000 inhabitants; industries employed 7,869 persons, forestry 78, construction 2,401, transport 3,537, tourism, catering and hospitality industries 5,988, public housing services 720, agriculture only 576, handicrafts 34,258, and as many as 44,095 persons were dependent. According to the population census of 15 March 1948, there were 115,095 permanent residents, and 121,050 total residents. The census conducted in 1953, however, shows that Ljubljana's population increased to 138,981, 5.07% of whom engaged in agriculture, 4.28% were craftsmen, and 1.6% apprentices. Workers in industry and construction accounted for 32.18% and public servants to no less than 38.14%; at the time when the census was conducted, Slovenia's capital registered 9.06% of retired and dependent population and 9.67% oth-

ers. In 1961, the number of the population in the area encompassing present-day City of Ljubljana rose to 170,505. According to the census of 1971, Ljubljana's population surpassed the 200,000 mark. Changes in the socio-economic population structure also brought about changes in the demographic and economic characteristics of households. The number of households rose at a faster rate than the number of the population. During the post-war industrialisation, Slovenian society modernised in certain segments: demographic changes in the population, the urbanisation of villages and the ruralisation of cities, new work divisions, boom in education, the creation of modern industrial stratifications, the growing living standard, the emancipation of women, and the transformation of families. The main objective of the socialist revolutionary social transformation was the elimination of social classes and social inequality. The bureaucratic and administrative apparatus, which mostly employed the few members of the middle class before the war, now opened its doors for the members of workers' and rural milieus, while some groups (clergy, intellectuals, lawyers, and entrepreneurs) suffered a loss of reputation. In other words, despite the declared equality, a new socialist elite was created from former Partisans and communist dignitaries in place of the former bourgeois capitalist elite. The post-war socio-economic changes brought about the improvement in the living standard of the most disadvantaged part of the population before the war and a gradual elimination of lower social strata.